

UDK: 371.671:372.41/.45

Pregledni članak

Primljeno: 19. 4. 2008.

Prihvaćeno: 15. 6. 2008.

POČETNICA HRVATSKOGA JEZIKA – TEMELJNI ŠKOLSKI UDŽBENIK

Mr. sc. Branimir MENDEŠ

Dom za odgoj djece i mladeži, Split

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

Sažetak: *U radu se razmatra karakter početnice hrvatskoga jezika kao temeljnoga školskog udžbenika za uvođenje učenika prvog razreda osnovne škole u početno čitanje i pisanje. Naglasak se stavlja na didaktičko-metodičku koncepciju početnice hrvatskoga jezika te se obrazlažu metodička rješenja početne nastave čitanja i pisanja (metodički pristup svladavanju početnoga čitanja i pisanja, redosljed svladavanja slova, postupci obradbe slova, vrsta tiskanih slova i tehnika rukopisnih slova) koja su zastupljena u početnicama.*

Ključne riječi: *udžbenik, početnica, početna nastava čitanja i pisanja, prvi razred, metodička rješenja*

Nastavni predmet hrvatski jezik sastoji se od nekoliko međusobno usko povezanih područja: početno čitanje i pisanje, književnost, hrvatski jezik, jezično izražavanje i medijska kultura. Temelj je svih tih nastavnih područja početno čitanje i pisanje. Početna nastava čitanja i pisanja temelj je i za svladavanje nastave svih ostalih nastavnih predmeta. „U opsegu cjelokupnoga školskoga rada pravilno postavljena nastava početnog čitanja i pisanja čvrsta je i sigurna osnova za svaku drugu nastavu uopće. Na temeljnim znanjima, vještinama i navikama koje se stječu nastavom početnog čitanja i pisanja gradi se sve ono što čovjek može primiti i usvajati iz različitih područja znanosti i umjetnosti“ (Demarin, M., 1965., str. 10). Posebnost nastavnoga područja *početno čitanje i pisanje* vidljiva je „po

tome što se u njemu stječu znanja, sposobnosti i vještine koje su pretpostavka za kasnije funkcionalno i kreativno bavljenje jezikom i književnošću radi stjecanja jezične, izražajno-komunikacijske, književne i medijske pismenosti“ (Bežen, A., 2002.a, str. 13). Svladavajući nastavne sadržaje početnoga čitanja i pisanja, učenici stječu osnovna znanja i vježbaju svoje sposobnosti vezane uz svladavanje osnovne tehnike čitanja i pisanja, upoznavanje dijelova usmenoga i pisanog govora, tj. uz poznavanje glasova i riječi, slova i njihova sintetiziranja u riječi te uz upoznavanje cijelih rečenica u govoru, čitanju i pisanju. Uz te nastavne sadržaje, učenici se uvode u početna jezikoslovna znanja pa je početna nastava čitanja i pisanja ujedno i prva nastava o jeziku. „Nastava početnog čitanja i pisanja kao prva i osnovna u čitavom školskom radu, treba i da djeluje naj snažnije u odgojno-obrazovnom smjeru. Ona mora zaokupljati čitavu dječju svijest, buditi dječju pažnju, razvijati živi i široki interes i jaku volju“ (Demarin, M., 1965., str. 10).

Udžbenik

Udžbenik je temeljna školska knjiga za određeni nastavni predmet, didaktički oblikovana i pisana na osnovi nastavnoga plana i programa. U hrvatskoj leksikografskoj i enciklopedijskoj literaturi udžbenik je definiran na sljedeći način:

- ≈ „Udžbenik, knjiga koja na sistematski učenicima pristupačan način izlaže građu pojedinih nastavnih predmeta“ (*Enciklopedija leksikografskog zavoda /1963./*, sv. 7, str. 549);
- ≈ „Udžbenik – nastavno sredstvo, knjiga u kojoj je naučno i dostupno izložena nastavna građa prema nastavnom programu pojedinog predmeta“ (*Enciklopedijski rječnik pedagogije /1963./*, str. 1059);
- ≈ „Udžbenik – knjiga u kojoj su znanstveni i stručni sadržaji posredovani korisniku posebno uređenim didaktičkim instrumentarijem, zavisno od ciljeva odgoja i obrazovanja, psihofizičke zrelosti korisnika kojemu je namijenjen te posebnih zadataka nastavnog plana i programa, odnosno škole ili nivoa obrazovanja“ (*Pedagoška enciklopedija /1989./*, knjiga 2, str. 472);
- ≈ „Udžbenik – knjiga koja je pisana za potrebe jednog ili više predmeta nastavnog plana za jedno ili više godišta“ (Mijatović, A. /2000./: *Leksikon temeljnih pedagoških pojmova*, str. 276);

≈ „Udžbenik – knjiga koja metodički izlaže nastavno gradivo prema državnom programu za određeni razred određene škole“ (Šonje, J., gl. ur. /2000./: *Rječnik hrvatskoga jezika*, str. 1294).

Pojmovno određenje udžbenika izvodi se sukladno njegovim specifičnim obilježjima:

- ≈ udžbenik je osnovna i obvezna školska knjiga,
- ≈ udžbenik je pisan na temelju aktualnoga nastavnog plana i programa odnosno predmetnog kurikulumu,
- ≈ udžbenik je knjiga koju učenici tijekom svoga obrazovanja svako-dnevno rabe,
- ≈ udžbenik treba biti oblikovan prema zahtjevima didaktike i predmet-nih metodika.

Temeljno je obilježje udžbenika njegovo didaktičko oblikovanje. Na osnovi didaktičkog oblikovanja udžbenik postaje osnovna školska knjiga. „Didaktičko oblikovanje udžbenika mora računati s poznavanjem zakonitosti učenja, mora računati sa zakonomjernošću koja se javlja u procesu odgoja i obrazovanja. Te zakonitosti dolaze do izražaja u koncepciji udžbenika pa je svaki udžbenik na svoj način specifičan: od izbora sadržaja, načina prezentiranja programskog gradiva, od grafičkog, likovnog i tehničkog oblikovanja (izbor formata, sloga, veličine slova, preglednosti stranice, kompozicije teksta i likovnih priloga, odnosa sadržaja prema pitanjima, zadacima, vježbama...)“ /*Pedagoška enciklopedija*, knjiga II., 1989., str. 472/.

„Bez obzira na sve brojnije izvore informacija koji nastaju razvojem tehnike, nastavne tehnologije i medija, a u čemu u najnovije doba izrazito prednjači računalo, udžbenik će, iako po postanku najstariji i najtradicionalniji medij (to je zapravo medij tiskane knjige) u doglednoj budućnosti bez sumnje ostati jedan od najvažnijih izvora znanja u nastavi i uopće u procesu učenja“ (Bežen, A., 1999., str. 31).

Početnica

Početnica je osnovni školski udžbenik za uvođenje učenika prvoga razreda osnovne škole u početno čitanje i pisanje. U hrvatskoj leksikografskoj i enciklopedijskoj literaturi početnica je definirana na sljedeći način:

- ≈ „Početnica je knjiga, iz koje se djeca uče početnom čitanju“ (*Pedagoškijska enciklopedija* /1916./, knjiga 2, sv. 16, str. 943);
- ≈ „Početnica (abecedar, bukvar) knjiga, iz koje se uči čitati“ (*Leksikon Minerva* /1936./, str. 1086);
- ≈ „Početnica nije jedino sredstvo, iz kojega se uči čitati. Ona je sredstvo, na kojem djeca primjenjuju i ponavljaju, a roditelji kontroliraju ono znanje odnosno vještinu čitanja koju su djeca stekla u slobodnoj, skupnoj nastavi“ (*Pedagoškijski leksikon* /1939./, str. 288)¹;
- ≈ „Početnica, udžbenik koji služi osnovnoj nastavi čitanja i pisanja“ (*Enciklopedija leksikografskog zavoda* /1962./, str. 95);
- ≈ „Početnica – prva dječja školska knjiga koja služi početnom čitanju, a treba da u pristupačnom obliku, u slikama i tekstu, održava dječju okolinu punu života i radosti“ (*Enciklopedijski rječnik pedagogije* /1963./, str. 688);
- ≈ „Početnica je osnovno sredstvo za postupno i sistematično uvođenje učenika 1. razreda osnovne škole u početno čitanje i pisanje“ (*Pedagoška enciklopedija*, knjiga 2 /1989./, str. 203);
- ≈ „Početnica je udžbenik prvog razreda osnovne škole, po kome se uči čitanje, pisanje i najjednostavnije računanje“ (Šonje, J. /gl. ur./, *Rječnik hrvatskoga jezika* /2000./, str. 849);
- ≈ „Početnica, dječja školska knjiga za početak nastavnog opismenji- vanja; udžbenik početnih uputa za čitanje i pisanje“ (*Opća i nacionalna enciklopedija*, knjiga 16, /2007./, str. 127).

Kao i svaki udžbenik, tako se i početnica sastoji od tri međusobno čvrsto povezane dimenzije: informacijske, likovne i grafičke (tehničke). *Informacijska dimenzija početnice* odnosi se na njezinu sadržajnu stranu, tj. informacije vezane uz početnu nastavu čitanja i pisanja. *Likovna komponenta početnice*, kao i likovna komponenta svakoga udžbenika, obuhvaća ilustracije udžbeničkih jedinica i cijele knjige, te je u funkciji njezina sadržaja. *Grafička (tehnička) dimenzija* obuhvaća veličinu slova, kvalitetu tiska, razmak između pojedinih riječi i druge elemente.

Svaka je početnica definirana svojim sadržajem, opsegom i raspore- dom. *Sadržaj početnice* treba biti tako ustrojen da u potpunosti ili poje- dinom njezinom dijelu konkretizira cilj i zadaće nastavnoga područja početnog čitanja i pisanja. *Opseg početnice* definiran je nastavnim pla-

¹ U ovoj knjizi nema preciznijeg određenja početnice.

nom i programom hrvatskoga jezika za prvi razred osnovne škole te dobi učenika. Pritom odnos dobi učenika i nastavnoga plana i programa treba biti u ravnoteži. *Raspored sadržaja u početnici* treba biti jasan i koncizan odnosno metodički sustavan. Pokazatelji *kvalitete početnica*, odnosno udžbeničkih kompleta za početnu nastavu čitanja i pisanja, bili bi sljedeći (prema Bežen, A., 2002.a, str. 33):

- osnovni udžbenik (početnica) i svi njegovi dijelovi moraju biti primjereni doživljajno-spoznajnoj razini učenika,
- udžbenik treba jasno isticati odgojno-obrazovne zadaće rada u prvom razredu i ostvariti ih na spoznajnoj i doživljajnoj razini,
- nastavne jedinice trebaju biti tako oblikovane da omogućuju ostvarivanje nastave po nastavnim situacijama,
- nastavne jedinice trebaju omogućiti primjenu globalne, analitičko-sintetičke metode i integriranoga pristupa u početnom čitanju i pisanju te integraciju i korelaciju nastavnih sadržaja s drugim nastavnim predmetima,
- početnica i prateća izdanja moraju biti diferencirani po različitom predznanju učenika (nečitači, polučitači, čitači),
- likovnost svih dijelova udžbeničkoga kompleta treba biti u ostvarivanju zadaća učenja,
- ni jednom svojom komponentom udžbenik ne smije preopterećivati učenika sadržajem izvan zahtjeva nastavnoga programa,
- jezik svih dijelova udžbenika mora biti u skladu sa standardima hrvatskog jezika.

Koncepcija početnice

Koncepcija svakoga predmetnog udžbenika, pa tako i *koncepcija početnice*, jest svojevrsna teorijska osnova, zamisao po kojoj se pristupa stvaranju udžbenika. „Koncepcija udžbenika mora uzeti u obzir teorijski pristup ciljevima i zadacima odgoja i obrazovanja u svakoj konkretnoj edukativnoj situaciji, mora voditi računa o organizaciji odgoja i obrazovanja, stanju obrazovne tehnologije, mjestu udžbenika u procesu edukacije te o specifičnostima udžbenika kao tekstualnog izvora znanja“ (Malić, J. 1986., str. 21).

Koncepcija početnice dijeli se na opću i posebnu. *Opća koncepcija* određena je teorijska i metodološka pretpostavka stvaranja početnice.

Ova je koncepcija dokument čija izradba prethodi izradbi početnice te je ujedno i metodološko polazište i zamisao za njezinu izradbu. U okviru opće koncepcije početnice razmatraju se dvije uloge početnice u početnoj nastavi čitanja i pisanja: informacijska i transformacijska uloga. Svaka od tih uloga početnice definirana je posebnim pitanjima. *Informacijska uloga početnice* definirana je pitanjima što je sadržaj početnice i na osnovi čega je taj sadržaj određen. *Transformacijska uloga početnice* definirana je pitanjima kako se uključeni nastavni sadržaj može posredovati, u kojoj je mjeri prilagođen učeniku te razvija li afektivne osobine ličnosti učenika (zanimanje, motivaciju...). Osim toga, u okviru opće koncepcije početnice razmatra se i njezino ustrojstvo. Pri tomu se razlikuju izvanjsko i unutarnje ustrojstvo početnice. *Izvanjsko ustrojstvo početnice* odnosi se na tehnička rješenja početnice (format, vrsta papira, broj stranica, prijelom, vrsta i veličina slova, likovna oprema...). *Unutarnje ustrojstvo početnice* odnosi se na njezin sadržajni dio (osnovni zadatci, dopunski zadatci, dodatni zadatci...). *Posebna koncepcija* nadogradnja je opće koncepcije početnice, a slijedi iz specifičnosti početne nastave čitanja i pisanja odnosno nastavnoga predmeta hrvatskoga jezika u prvom razredu osnovne škole. Ovom se koncepcijom iskazuju neki posebni zahtjevi početnice kao specifičnoga školskog udžbenika.

Izradba posebne koncepcije početnice treba uvažiti ove zahtjeve (prema Malić, J., 1986., str. 29):

- definirati posebnost funkcije danog udžbenika,
- utvrditi načela na kojima će se zasnivati izbor sadržaja,
- dati raspored programskoga gradiva, da bi se osigurala unutarnja logička veza programskoga gradiva,
- naznačiti strukturu udžbenika i međusobni odnos posebnih dijelova strukture,
- označiti sustav veza s ostalim izvorima znanja koji će se pojaviti ili se pojavljuju u nastavi određenoga nastavnog predmeta,
- označiti veze koje se moraju osigurati između udžbenika i ostalih izvora znanja u vertikali istoga nastavnog područja, ali na različitim razinama učenja,
- osigurati čvrstu i logičku povezanost raznih dijelova udžbeničkoga paketa, posebno pak ako je riječ o multimedijском konceptu udžbenika.

Vrste početnica

Početnica, kao i ostalih školskih udžbenika, ima više vrsta (tipova).

Polazeći od diobenoga kriterija integracije odnosno diferencijacije udžbenika, početnice se dijele u dvije skupine: integrirane i diferencirane (razgranate) početnice.

Integrirana početnica takva je početnica kod koje je cjelokupni nastavni sadržaj iz hrvatskoga jezika za prvi razred osnovne škole uključen u jednu knjigu. „U didaktičkom oblikovanju pojedinih nastavnih tema obuhvaćaju se sve komponente procesa obrazovanja: pripremanje učenika za novu temu, izlaganje sadržaja teme, vježbanje odgovarajućih aktivnosti, ponavljanje sadržaja i provjeravanje stečenih znanja i sposobnosti“ (Poljak, V., 1980., str. 51). U takvu integriranom udžbeniku i te se sastavnice mogu kombinirati na različite načine. Pri tomu se mogu identificirati različite kombinacije:

- ≈ Didaktičko-metodičko oblikovanje pojedinih udžbeničkih jedinica (tema) može biti u sukcesivnom slijedu sastavnica odgojno-obrazovnog procesa: sadržaji uvođenja u novu jedinicu (temu), iznošenje novih sadržaja, vježbanje, ponavljanje i provjeravanje.
- ≈ Za neke udžbeničke jedinice (teme) bit će nužno da se pojedine sastavnice izmjenjuju nešto češće, kao npr. da se kod obradbe dijela udžbeničke jedinice odmah ponavlja s nužnim vježbanjem i provjeravanjem učinka jedne uže aktivnosti. Na isti se način postupa i s drugim dijelom nastavnoga sadržaja i s istom izmjenom sastavnica.
- ≈ Određene sastavnice nastavnoga procesa moguće je simultano integrirati, kao npr. da se istodobno uz obradbu novoga nastavnog sadržaja vezuje i vježbanje ili se pak ponavljanje vezuje s vježbanjem, s tim da je moguće na istim radnim zadacima ponavljati, uvježbavati ili provjeravati učinak nekoga nastavnog sadržaja.

Za integriranu početnicu odnosno sintetički udžbenik karakteristično je da su u njemu obuhvaćene sve sastavnice nastavnoga procesa te uz takav udžbenik učenicima nije nužan i drugi, dopunski udžbenik ili didaktički materijal.

Diferencirana (razgranata) početnica takva je početnica koja se fizički dijeli u nekoliko zasebnih svezaka. Pri tomu se mogu identificirati sljedeći kriteriji za podjelu (prema Poljak, V., 1980., str. 51-52):

- ≈ *Podjela po predmetnim područjima* prisutna je u početnoj nastavi čitanja i pisanja. Podjela se provodi tako da se za određeno programsko područje izrađuju posebni dijelovi udžbeničkoga kompleta. Tako postoji svezak koji obrađuje pripremno razdoblje, svezak koji obrađuje obradbu početnoga čitanja i pisanja, svezak koji obrađuje usavršavanje početnoga čitanja i pisanja (književnost, jezik i jezično izražavanje) itd.
- ≈ Kod *podjela po tematici* za svaku sintetičku udžbeničku jedinicu (temu) izrađuju se pojedini svesci početnice. Takve sveske učenici nabavljaju tek kad na red dolazi obradba takvih nastavnih jedinica. Argument za tako koncipiranu početnicu temelji se na činjenici da se kod učenika potiče radoznalost, što nije slučaj kod ostalih udžbenika, kod kojih radoznalost opada.
- ≈ *Podjela po sastavnicama nastavnoga procesa* takva je podjela početnica kod kojih se u jednom dijelu obrađuje novi nastavni sadržaj (početnica – temeljni dio udžbeničkoga kompleta), u drugom se provodi vježbanje i ponavljanje (vježbenica, nastavni listići...), a u trećem se provjerava učinak (ispitni zadatci)...

Kao elementi diferenciranja početnice odnosno izdanja uz osnovnu početnicu – osnovni udžbenik javljaju se:

- radna bilježnica / vježbenica,
- radni listovi / nastavni listići,
- grafomotorička vježbenica,
- slovarica,
- slogovnica,
- razredna slovarica,
- audiokaseta/CD,
- priručnik za učitelja i dr.

Svaka diferencirana početnica ima svoje prednosti i nedostatke. Pri tom uvijek treba imati na umu činjenicu da svi elementi diferenciranja početnica imaju ulogu sadržajne i didaktičko-metodičke cjeline.

S obzirom na kvalitetu, razlikuju se dvije vrste početnica: tradicionalne i suvremene početnice.

Tradicionalna početnica takva je početnica kod koje se nastavni sadržaji nižu u znanstvenoj sustavnosti bez potrebnoga didaktičko-metodičkog oblikovanja. Takav udžbenik odgovara tradicionalnoj nastavi.

Suvremena početnica karakterizirana je obradbom nastavnih sadržaja koji su suvremeno didaktičko-metodički oblikovani, uvažavajući rezultate edukacijske psihologije, didaktike i metodike početne nastave čitanja i pisanja na hrvatskom jeziku.

Od polovice sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća u nastavnu se praksu uključuju tzv. *višeizvorni* odnosno *multimedijски udžbenici*. Sukladno tomu javljaju se i višeizvorni udžbenički sustavi za početnu nastavu čitanja i pisanja. „Riječ je, zapravo, o tome da se udžbenik funkcionalno integrira s ostalim medijima, odnosno izvorima znanja“ (Poljak, V. 1980., str. 55). Uz početnicu – osnovni udžbenik vezuju se audiokaseta, videokaseta, DVD, zidne slike i aplikacije, lutke ginjoli i sl. „Njihova je upotreba različita. Mogu prethoditi kao priprava za neki tekst, mogu biti nastavak nekog teksta početnice kao vježba, a mogu biti i samostalna sredstva. Ona motiviraju učenike na veću aktivnost“ (Vajnaht, E. i Bendelja, N., 1982., str. 27).

Odnos početnice i nastavnoga programa (predmetnog kurikulumu)

Početnica kao specifičan udžbenik takva je knjiga u kojoj se nastavni sadržaji početnoga čitanja i pisanja, kao i način njihove obradbe, izvode iz zahtjeva važećega nastavnog plana i programa odnosno predmetnog kurikulumu. Na taj je način definirano „okružje“ početnice odnosno njezina okvirna fizionomija.

Nastavni plan i program temeljni je školski dokument za izvođenje nastave. Za razliku od nastavnoga plana, koji tabelarno donosi popis nastavnih predmeta s tjednim odnosno godišnjim brojem sati u određenoj školskoj godini, nastavni program definira opseg, dubinu i redoslijed nastavnih sadržaja kojima se određuju i dimenzije obrazovanja. „Usklađenost udžbenika s nastavnim programom temeljno je utilitarno načelo koje proizlazi iz sasvim pragmatične svrhe udžbenika kao školske knjige“ (Bežen, A., 2003., str. 144).

Predmetni kurikulum mnogo je širi pojam od nastavnoga plana i programa, i može se odrediti kao niz elemenata koji definiraju nastavni proces. „Obuhvaća preciznu i sustavnu ukupnost planiranog odgoja i obrazovanja (cilj, zadaće, sadržaje, organizaciju, metode, medije, strategiju i različite aspekte vanjskog i unutrašnjeg evaluiranja rezultata odgojno-obrazovnog procesa)“ (Mijatović, A., 2000., str. 169/.

Zahtjeve koje postavlja nastavni plan i program odnosno predmetni kurikulum svaka početnica mora uvažavati.

Metodička rješenja u početnicama

Metodička rješenja početne nastave čitanja i pisanja ogledaju se u početnicama hrvatskoga jezika. Metodičkim rješenjima smatraju se: odnos i raspored svladavanja početnoga čitanja i pisanja, raspored svladavanja skupina slova, redoslijed obradbe slova, postupci obradbe slova, vrsta tiskanih slova i tehnika rukopisnih slova i dr.

Odnos početnoga čitanja i pisanja definiran je načinom svladavanja skupina slova u početnici. Ako obradba početnoga čitanja i pisanja uvažava metodički zahtjev *istodobnoga svladavanja početnog čitanja i pisanja*, istodobno se svladavaju sve četiri inačice slova: veliko tiskano slovo, malo tiskano slovo, veliko pisano slovo i malo pisano slovo. U slučaju *odvojenoga svladavanja početnog čitanja i pisanja* prvo se svladavaju velika i mala tiskana slova, a potom velika i mala pisana slova. Kod *djelomično odvojenoga svladavanja početnog čitanja i pisanja* obradba početnog čitanja i pisanja započinje s nekoliko velikih i malih tiskanih slova, a nakon toga prelazi se na istodobno svladavanje svih četiriju inačica slova (veliko i malo tiskano slovo te veliko i malo pisano slovo).

S obzirom na odnos početnoga čitanja i pisanja kao primijenjenoga metodičkog rješenja razlikuju se tri skupine početnica: početnica sastavljena uvažavajući metodički zahtjev istodobnoga svladavanja početnog čitanja i pisanja (npr. *Početnica i čitanka za prvi razred osnovne škole*, I. Tošić i suradnici, 1945.), početnica sastavljena uvažavajući metodički zahtjev odvojenoga svladavanja početnog čitanja i pisanja (npr. *Dobro jutro*, E. Vajnaht, 1981., *Hrvatska početnica*, A. G. Šabić i dr., 1993., *Prvi koraci*, A. Bežen i V. Budinski, 2000.) i početnica sastavljena uvažavajući metodički zahtjev djelomično odvojenoga svladavanja početnog čitanja i pisanja (npr. *Vjerni drugovi*, V. Cvitan i E. Vajnaht, 1962.).

Kod *redoslijeda svladavanja slova* mogu se identificirati početnice koje pritom uvažavaju neko od metodičkih rješenja prisutnih u početnoj nastavi početnoga čitanja i pisanja. Pri tomu se spominju sljedeći pristupi: *čestotni* (obrađuju se slova prema njihovoj čestoći u jeziku, od jednostavnijih prema složenijima), *grafemski* (obrađuju se slova prema jednostavnosti poteza u pisanju, od jednostavnijih prema složenijima), *fonološki*

(obrađuju se slova prema jednostavnosti njihova izgovora, od jednostavnijih prema složenijima) ili kombinirani pristup (povezuje neke od navedenih pristupa).

Jedno od metodičkih rješenja koje nalazi svoju primjenu u početnici jest *postupnost u izboru riječi i rečenica (tekstova)* za čitanje. Ovdje dolazi do izražaja potreba za kontrolom rječnika početnica. Pod kontrolom rječnika podrazumijeva se zahtjev „da se nove riječi ne pojave u prevelikom broju na nekim stranicama knjige, a da neke druge stranice budu bez novih riječi. U početnicama s kontroliranim rječnikom ima obično na svakoj stranici podjednak broj novih riječi“ (Kobola, A., 1977., str. 60). Rječnik početnica *Naš put* (E. Vajnaht, 1970.), *Dobro jutro* (E. Vajnaht, 1981.) strogo je kontroliran, dok rječnik *Hrvatske početnice* (A. G. Šabić i dr., 1993.) nije kontroliran nego se stalno množe nove riječi.

Postupci obradbe slova također su jedno od metodičkih rješenja početne nastave čitanja i pisanja koja se primjenjuju i u početnicama. Obradba slova u udžbeničkim jedinicama raspoređuje se monografskim, skupnim ili kombiniranim pristupom. Kod *monografskoga pristupa* u okviru jedne udžbeničke jedinice obrađuje se samo jedno slovo (veliko i malo tiskano ili veliko i malo pisano). U slučaju skupnoga pristupa u okviru jedne udžbeničke jedinice svladava se manja skupina slova, najčešće međusobno slična prema nekom kriteriju. Kombinirani pristup ujedinjuje monografski i skupni pristup obradbi (npr. jedan dio slova u istoj početnici svladava se monografskim postupkom, a drugi dio skupnim postupkom obradbe slova). Kao primjer mogu poslužiti sljedeće početnice: *Prvi koraci* (A. Bežen i V. Budinski, 2000.), početnica koja je koncipirana prema monografskom pristupu te početnica *Dobro jutro* (E. Vajnaht, 1981.) koja je koncipirana prema skupnom pristupu obradbe slova.

Vrsta tiskanih slova kao metodičko rješenje u početnici znatno pridonosi čitljivosti teksta. Razlikuju se dvije osnovne vrste tiskanih slova: antikva i grotesk. *Antikva* je „staro tipografsko pismo, nastalo u Italiji, o. 1460.: sinteza rimske kapitale kao uzora za velika, i karolinške minuskule za mala slova: razlikuje se renesansna, prijelazna i klasicistička antikva; rijetko u uporabi do XIX. stoljeća, kada oživljava pod utjecajem braće Grim“ (Vujić, A. /gl. ur./, sv. 1, str. 250). Karakteristika je antikvinih slova ta da imaju izmjeničnu debljinu poteza: temeljni potezi nešto su deblji, a spojni su potezi nešto tanji. Osim toga, imaju precizno oblikovane serife. Unutar same antikve postoje brojne podvrste pisma. *Grotesk* je moderno

pismo, „vrsta tiskanih slova, nastala pojednostavljenjem antikve; slova iste debljine“ (isto, sv. 8, str. 44). Karakteristika je groteskni slova ta da nemaju serife te imaju izjednačenu debljinu i temeljnih i spojnih poteza. I unutar groteska prisutne su brojne podvrste pisma. Istraživanjima njihove čitljivosti utvrđeno je da je antikva čitljivija od groteska. „U antikvi je, zbog djelovanja serifa, zona gibanja mnogo bolje izražena nego u grotesku. Zahvaljujući serifima, u antikvi su naglašenije horizontalne pismovne linije, osobito temeljna pismovna linija (u donjoj zoni slova), koja služi kao 'tračnica' na koju se oslanja čitateljev pogled“ (Šabić, A. G., Baričević J., Vitez, I. i sur., 1995., str. 94).

Tehnika rukopisnih slova kao metodičko rješenje u početnicama javlja se u dvije varijante: okomita rukopisna slova i zakošena rukopisna slova. Koja će tehnika rukopisnih slova kao metodičko rješenje biti zastupljena u početnici, ovisi o službenom pravopisu koji je na snazi u trenutku objavljivanja početnice. Kao primjeri mogu poslužiti sljedeće početnice: *Početnica i čitanka za prvi razred osnovne škole* (I. Tošić i suradnici, 1945.), koja je koncipirana na principu zakošenih rukopisnih slova, *Dobro jutro* (E. Vajnaht, 1981.), početnica koncipirana prema principu uspravnih rukopisnih slova te *Prvi koraci* (A. Bežen i V. Budinski, 2000.), početnica koja je koncipirana na principu zakošenih rukopisnih slova.

Početnica i sustav izvođenja početne nastave čitanja i pisanja

Metodičko ustrojstvo početnice određeno je etapama izvođenja početne nastave čitanja i pisanja. Sadržaj početnice ustrojen je kroz poglavlja, a poglavlja su ustrojena kroz udžbeničke jedinice. Pod *udžbeničkom jedinicom* početnice podrazumijeva se njezino najmanje metodičko ustrojstvo koje u nastavnom procesu čini nastavnu jedinicu. U početnici se udžbeničke jedinice raspoređuju, sukladno etapama svladavanja početnoga čitanja i pisanja, na udžbeničke jedinice za pripremno razdoblje, udžbeničke jedinice za svladavanja (obradbu) početnog čitanja i pisanja i udžbeničke jedinice za usavršavanja početnog čitanja i pisanja.

Udžbeničke jedinice za pripremno razdoblje predstavljene su ilustracijama, fotografijama, riječima i rečenicama za globalno čitanje, predvježbama za pisanje slova i drugim sadržajima.

Udžbeničke jedinice za razdoblje svladavanja (obradbu) početnoga čitanja i pisanja uključuju obradbu velikih i malih tiskanih i pisanih slova,

izbor zasićenih tekstova, jednostavnijih književnoumjetničkih tekstova sa strogo kontroliranim rječnikom, osnovne vježbe jezičnog izražavanja, ilustracije i dr.

Udžbeničke jedinice za razdoblje usavršavanja početnog čitanja i pisanja služe daljem usavršavanju početnoga čitanja i pisanja, a uključuju izbor književnoumjetničkih tekstova primjeren doživljajno-spoznajnim mogućnostima učenika, osnovne jezikoslovne sadržaje, vježbe jezičnog izražavanja, ilustracije, radne zadatke i dr.

Zaključna razmatranja

Početnica je temeljni školski udžbenik za uvođenje učenika prvoga razreda osnovne škole u početno čitanje i pisanje, i kao takva ona ima posebno značenje u procesus odgoja i obrazovanja. Uz didaktičke, koje mora imati svaki udžbenik, početnica ima i svoje metodičke zahtjeve. Metodički su zahtjevi različita metodička rješenja (metodički elementi) početne nastave čitanja i pisanja koja su primijenjena u početnici. U metodička rješenja početne nastave čitanja i pisanja koja se ogledaju u početnici spadaju: metodički pristup svladavanju početnoga čitanja i pisanja, redoslijed svladavanja slova, postupci obradbe slova, vrsta tiskanih slova i tehnika rukopisnih slova. Suvremena početnica karakterizirana je obradbom nastavnih sadržaja koji su suvremeno didaktičko-metodički oblikovani uvažavajući rezultate edukacijske psihologije, didaktike i metodike početne nastave čitanja i pisanja na hrvatskom jeziku. Bez obzira na informatičku revoluciju i sve češću uporabu računala u različitim ljudskim djelatnostima, početnica će i nadalje biti osnovna školska knjiga za uvođenje učenika prvog razreda osnovne škole u svijet čitanja i pisanja.

Literatura

1. Basariček, S., Ivkanec, T., Modec, Lj. i dr. /ur./ (1916.), *Pedagojska enciklopedija*, knjiga II, svezak 16, Naklada Hrvatskog pedagoško-književnog zbora, Zagreb.
2. Bežen, A. (1999.), *Metodički model udžbenika književnosti za raz-rednu nastavu*, u: *Zbornik Učiteljske akademije u Zagrebu*, vol. 1(01): 31-40.
3. Bežen, A. (2002.a), *Metodički pristup početnom čitanju i pisanju na hrvatskom jeziku*, Profil, Zagreb.

4. Bežen, A. (2003.a), Metodička načela u oblikovanju udžbenika književnosti, u: Ž. Bjelanović i Š. Pilić /ur./: *Zbornik Ivana Mimice*, Visoka učiteljska škola, Split, str. 141-152.
5. Bežen, A. (2004.), Sintetičke metode u nastavi početnog čitanja i pisanja, *Metodika*, vol. 5 (01): 32-47.
6. Bežen, A. (2005.), Problem različitosti i standarda u početnom pisanju, *Metodika*, vol. 6 (02): 210-227.
7. Bežen, A. (2006.), Vrjednovanje učeničkih postignuća u početnom čitanju i pisanju, u: Vodopija, I. /gl. ur./: *Dijete i jezik danas*, Učiteljski fakultet u Osijeku, Osijek, str. 237-251.
8. Bognar, L. i Matijević, M. (2002.), *Didaktika*, Školska knjiga, Zagreb.
9. Čudina-Obradović, M. (1995.a.), *Igrom do čitanja*, Školska knjiga, Zagreb.
10. Čudina-Obradović, M. (1995.b), Psihološki temelj suvremenog poučavanja čitanja, *Napredak*, vol. 136 (02): 160-169.
11. Čudina-Obradović, M. (2000.), *Kad kraljevna piše kraljeviću*, Udruga roditelja Korak po korak, Zagreb.
12. Demarin, M. (1965.), Početno čitanje i pisanje, u: Šimleša, P. /ur./: *Metodika elementarne nastave materinskog jezika i matematike*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, str. 10-59.
13. Franković, D., Pregrad, Z. i Šimleša, P. /ur./ (1963.), *Enciklopedijski rječnik pedagogije*, Matica hrvatska, Zagreb.
14. Furlan, I. (1986.), Psiholingvističke dimenzije početnice ili bukvara, *Suvremena metodika nastave hrvatskog ili srpskog jezika*, vol. 11 (2-3): 62-64.
15. Halačev, S. (2000.), Konceptcija suvremenog udžbenika prirode i društva, u: *Zbornik Učiteljske akademije u Zagrebu*, vol. 2 (01): 55-63.
16. Halačev, S. /ur./ (2004.), *Udžbenik i virtualno okruženje*, Školska knjiga, Zagreb.
17. Jelavić, F. (1995.), *Didaktičke osnove nastave*, Naklada Slap, Jastrebarsko.
18. Kobola, A. (1977.), *Unapređivanje čitanja u osnovnoj školi*, Školska knjiga, Zagreb.
19. Kovačević, M. i Pavličević-Franić, D. /ur./ (2002.), *Komunikacijska kompetencija u višejezičnoj sredini I.*, Slap, Jastrebarsko.

20. Kuharić, V. (2005.), Likovna osnova za učenje velikih i malih tiskanih i pisanih slova u prvom razredu osnovne škole, *Metodika*, vol. 6 (02): 267-279.
21. Lagumdžija, N. (2002.), Naše početnice za učenje hrvatskoga jezika, *Metodika*, vol. 3 (04): 173-198.
22. Lavrnja, I. (1996.), *Poglavlja iz didaktike*, Pedagoški fakultet, Rijeka.
23. Malić, J. (1986.), *Koncepcija suvremenog udžbenika*, Školska knjiga, Zagreb.
24. Marjanović, B. (2002.), Pristupi početnom čitanju i pisanju u starijim hrvatskim početnicama, *Metodika*, vol. 2 (2-3): 75-85.
25. Mendeš, B. (2007.), *Početnice hrvatskoga jezika od 1945. do 2000. godine – Povijesni razvoj i analiza sadržaja*, magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
26. Mijatović, A. (2000.), *Leksikon temeljnih pedagoških pojmova*, Edip, Zagreb.
27. Nemeth Jajić, J. (2007.), *Udžbenici hrvatskoga jezika za niže razrede osnovne škole u metodičkim pristupima i sustavima*, Redak, Split.
28. Pataki, S., Tkalčić, M., Defrančeski A. i Demarin J. /ur./ (1939.), *Pedagoški leksikon*, Minerva, Zagreb.
29. Pavličević-Franjić, D. (2005.), *Komunikacijom do gramatike*, Alfa, Zagreb, str. 97-100.
30. Pavličević-Franić, D. i Kovačević, M. /ur./ (2003.), *Komunikacijska kompetencija u višejezičnoj sredini II.*, Slap, Jastrebarsko.
31. Peruško, T. (1961.), *Materinski jezik u obaveznoj školi* (specijalna didaktika), Pedagoško-književni zbor, Zagreb.
32. Poljak, V. (1980.), *Didaktičko oblikovanje udžbenika i priručnika*, Školska knjiga, Zagreb.
33. Potkonjak, N. i Šimleša, P. /ur./ (1989.), *Pedagoška enciklopedija*, tom 1 i 2, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd i dr.
34. Puljak, L. (1996.), *Priručnik uz Moju početnicu*, Školska knjiga, Zagreb.
35. Reberski, S. (2005.), Osnovni pojmovnik pisma i pisanja, *Metodika*, vol. 6 (02): 228-247.
36. Šabić, A. G., Baričević, J., Vitez, I. i sur. (1995.), *Priručnik uz Hrvatsku početnicu*, Školska knjiga, Zagreb.

37. Šonje, J. /ur./ (2000.), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
38. Težak, S. (1996.), *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1.*, Školska knjiga, Zagreb.
39. Vajnaht, E. (1970.), *Naš put. Priručnik za nastavu hrvatskog ili srpskog jezika u 1. razredu osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb.
40. Vajnaht, E. (1986.), Primjena globalne i glasovne analitičko-sintetičke metode u nastavi početnog čitanja i pisanja, *Suvremena metodika nastave hrvatskog ili srpskog jezika*, vol.11 (2-3): 65-69.
41. Vajnaht, E. i Bendelja, N. (1982.), *Dobro jutro. Priručnik za nastavu hrvatskog ili srpskog jezika u 1. razredu osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb.
42. Vitez, I. (2005.), Od slikopisa do rukopisa, *Metodika*, vol. 6 (02): 248-267.
43. Vrabec, M. /izbor/ (1995.), Početno čitanje i pisanje u ogledalu metodičke literature, *Hrvatski u školi*, vol. 19 (3-4): 151-169.
44. Vujić, A. /gl. ur./ (1997.), *Hrvatski leksikon*, sv. I. i II., Naklada Leksikon, Zagreb.
45. Vujić, A. /gl. ur./ (2005.), *Opća i nacionalna enciklopedija*, sv. 1. i sv. 8., Pro Lexis i Večernji list, Zagreb.

UDC: 371.671:372.41/.45

Review article

Accepted: 19. 5. 2008.

Confirmed: 15. 6. 2008.

CROATIAN ABC BOOK – THE UNDERLYING SCHOOL TEXTBOOK

B. MENDEŠ, Split

Šk. vjesn. 57 (2008.), 1-2

Summary: *In this paper, the Croatian ABC book is contemplated as the underlying school textbook for the introduction to reading for a first-grade elementary school pupil.*

The accent is set on the didactic(al)-methodical concept of the ABC book, and the methodical solutions for beginner's reading and writing classes (methodical approach for acquiring basic reading and writing skills, the order of learning how to read and write letters, the methods of processing letters and various types of printed letter, and the technique of hand-written letters) (re)presented in the ABC books are explained.

Key words: *textbook, ABC book, beginner's reading and writing classes, first grade, methodical concept*
